

Walburg Pers

DE GOUDEN EEUW

HANS GOEDKOOP
KEES ZANDVLIET

DE GOUDEN EEUW

DE

GOLDEN AGE

PROEFTUIN VAN ONZE
WERELD

Hans Goedkoop en Kees Zandvliet

Walburg Pers, Zutphen

WALBURGPERS

Deze publicatie verschijnt bij de tv serie De Gouden Eeuw van NTR en VPRO en de gelijknamige tentoonstelling bij Amsterdam Museum

ntr:

vpro

© 2012 Hans Goedkoop en Kees Zandvliet, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeelding(en) omslag

Voorplat Hendrik Kerstens, *Napkin*, 2009. Kerstens roept met zijn werk herinneringen op aan vroeger Vlaamse en Noord-Nederlandse portretten van jonge vrouwen. De middelen die hij inzet zijn even eenvoudig als verrassend: een theedoek, een paar rollen wc-papier, een plastic tasje.

Achterplat Bartholomeus van der Helst, *Daniël Bernard* (1626-1714), 1669. Bernard zit achter zijn lezenaar zijn koopmansboekhouding bij te werken. Linksachter hem is de Amsterdamse Zuijderkerk te zien. Uit de opschriften die verwijzen naar de VOC en het aankopen van peper blijkt dat hij regelmatig inkocht op de jaarlijkse veilingen van de VOC. Hij handelde zelf op Europese bestemmingen en heeft zich vermoedelijk gespecialiseerd in het doorleveren van 'Oosterse waren', door de VOC aangevoerd.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Design

Ronald Boiten en Irene Mesu, Amersfoort

ISBN 978.90.5730.880.2

NUR 688

INHOUD

- Een Gouden Eeuw — 6
- 1** Het begin van Nederland — 8
ZEELAND TEGEN SPANJE — 12
ORANJES STEUN EN TOEVERLAAT — 17
- 2** Vrijheid in principe en praktijk — 20
HUMANIST IN DE VOLKSTAAL — 26
GELOOF IN HET ACHTERHUIS — 26
HET VAGEVUUR — 28
- 3** Vechten op grote voet — 30
ORANJE HUIZEN — 32
DELFT — 34
DE VREDE IN EEN SIGARENDOOS — 40
WATER EN BAKSTEEN — 42
- 4** Immigratie — 46
ARME ELSJE — 50
- 5** Oostzeehandel en wapens — 56
STAAL- EN KOPERTYCOON — 60
HET KREMLIN IN ZAANDAM — 66
- 6** Wie trekt er wanneer aan de touwtjes? — 68
VORMGEVER VAN DE REPUBLIEK — 71
SAMENWONEN IN OUDBOUW — 76
- 7** Het maakbare land — 80
ZIE JE LATER OP DE DAM — 82
DE SCHOONHEID IN DE STADSUITLEG — 86
LINIAAL IN DE POLDER — 92
- 8** De wereld van het schip — 96
GEOGRAFEN ONDER ELKAAR — 104
- 9** Naar de andere kant van de wereld — 108
KOOPMAN EN SOLDAAT — 114
- 10** Verschil moet er zijn — 118
PSALM 5:8 — 120
BOEKHOUDER VAN HET SOCIALE LEVEN — 126
- 11** Proper, onderworpen en toch bazig — 128
STAATSDRUKKER — 132
- 12** Ketens in de wereldhandel — 134
TWEE WEST-FRIESE SLAVEN — 138
- 13** Alledaags plezier — 144
DE COMPAGNIE VAN FRANS BANNING COCQ — 146
- 14** Kijken, beter kijken, zien — 152
MET MES EN PENSEEL — 158
- 15** Een zorgzame samenleving — 162
CALVINISTISCHE WEESKINDEREN — 168
- 16** 1672: Redeloos, reddeloos, radeloos — 170
EEN ZILTE HELD — 172
DE MAN DIE ENGELAND IN HET ZADEL HIELP — 175
- 17** In de achteruitkijkspiegel — 180
VONDEL IN HET GROEN — 184
- Belangrijke jaartallen — 187
- Nawoord — 188
Literatuur — 189
Verantwoording afbeeldingen en grafieken — 190
Index — 191

EEN GOUDEN EEUW

Een kleine wereld, niet meer dan een Hollandse kamer. Maar de kaart op de muur laat de Middellandse Zee zien, de wereldbol op de kast de Indische Oceaan. Het tapijt op de voorgrond komt uit het Nabije Oosten, de kimono van de man uit Japan, en de man zelf is aan het werk als geograaf. Zijn passer gaat de hele wereld af.

Wie weet gaat hij zelfs nog een tweede wereld af. Hij lijkt door schilder Johannes Vermeer gemodelleerd te zijn naar Antoni van Leeuwenhoek, die geograaf was maar vooral ook onderzoeker met de microscoop.

De wereld in het groot en in het klein. De veroveringen en ontdekkingen van de tijd, terloops bijeengebracht in zomaar een binnenkamer.

Dat is een van de kanten van de Nederlandse zeventiende eeuw die blijven verbazen. In een hoekje van Europa dat nooit veel opmerkelijks had laten zien, kwam plotseling alles samen wat opwindend en vernieuwend was. Luxegoederen voor de verwende consument. Schepen die de wereld over gingen naar de verste continenten. Wetenschappelijke onderzoeken naar al

die vreemde werelden – inclusief de vreemde wereld die zo wonderlijk dichtbij kwam als je door een microscoop keek naar wat altijd heel gewoon leek.

Ook verder was het een uitzonderlijke samenleving die tot stand kwam in dat hoekje van Europa. Niet een koning, maar de burger zelf maakte de dienst uit. Die burger kreeg opmerkelijke vrijheden en kon zelfs zijn geloof uitkiezen. Hij liet immigranten toe met soms weer een ander geloof, in ongekende aantallen zelfs, en kwam intussen nog met vergaande innovaties in de economie. De handel in aandelen bijvoorbeeld, die sindsdien zo essentieel geworden is voor onze welvaart – en onze welvaarts-crisis. Modern, dat is het woord.

Dit boek beziet de Nederlandse zeventiende eeuw, de Gouden Eeuw, als een proeftuin voor onze eigen tijd. Een periode waarin Nederland een laboratorium werd voor participerend onderzoek naar globalisering, migratie, tolerantie, consumentisme, kapitalisme en nog heel veel meer waar onze wereld tot vandaag aan toe mee leeft.

1 Johannes Vermeer, *De geograaf*, 1669.

1

Het begin van Nederland

Hoe ziet de Nederlandse identiteit eruit? In de aanloop naar de Gouden Eeuw kwam die vraag voor het eerst op.

Voordat er iets als een Nederlandse staat tot stand kwam, leefde die al als idee. Zo is het ons op school eeuwenlang geleerd. Het volk van de Zeventien Provinciën zuchtte diep onder zijn onderdrukker, de Spaanse koning Filips II, en besloot diens juk ten langen leste af te werpen. Het verzamelde zich achter het vaandel van de vader des vaderlands, Willem van Oranje, en had er een oorlog van maar liefst tachtig jaar voor over om zijn gerechtvaardigde vrijheid te veroveren. Zelfbestuur. Een eigen land. Nederland.

Maar waar kwam het idee vandaan om zo'n land in te richten? Wat bracht die Zeven Provinciën op de gedachte dat ze bij elkaar hoorden? Wat was dat voor een magisch besef van eendracht, een *idee Nederland*, dat het volk er tachtig jaar voor wilde vechten?

De waarheid is vermoedelijk dat zo'n idee aanvankelijk in het

geheel niet heeft bestaan. Als er al zoiets is geweest, dan kwam het niet voort uit de Nederlanden zelf, al helemaal niet uit het nameloze volk daar, maar was het ironisch genoeg een vondst van hun vermaledijde overheersers. Te beginnen bij de vader van Filips II, de Habsburgse keizer Karel V, in de eerste helft van de zestiende eeuw. In zijn onmetelijke rijk had hij een lappendeken aan gebieden te bestieren, van Noordwest- en Midden-Europa tot Spanje aan toe, en hij nam zich voor een rommeltje van zeventien gewesten in de Lage Landen onder een centraal gezag te brengen om ze bestuurbaar te houden. Hij gaf ze de verzamelnaam de Spaanse Nederlanden.

Die centralisatie wekte weerstand, juist vanuit de zeventien gewesten. Steden als Brugge, Gent en Antwerpen in het zuiden, Dordrecht, Utrecht en Amsterdam in het noorden werden be-

